

Формування здорового способу життя школярів через призму фізичного виховання поза межами школи (історичний аспект)

Єрмакова Т.С.

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація:

Визначено особливості розвитку фізичного виховання школярів протягом другої половини ХХ століття. Дослідження було розподілено за такими етапами: 50-ті – 60-ті роки, 70-ті – 80-ті роки, 90-ті роки ХХ століття. Кожен з етапів було проаналізовано. Розглянуто організацію фізичного виховання у позашкільній та позакласній діяльності школярів. Встановлено, що фізичне виховання у досліджуваній період мало досить розвинений характер. Доведено, що найважливішу роль у позашкільній діяльності школярів мали такі заклади, як дитячі юнацько-спортивні школи (ДЮСШ), будинки піонерів, дитячі туристські станції, піонерські табори. Важливого значення надавалося також різним напрямкам виховання школярів за місцем мешкання. Особливе значення у фізичному загартовуванні школярів, підвищенні їхньої спортивної майстерності мали спортивні секції з різних видів спорту (теніс, фігурне катання, плавання, художня гімнастика та ін.) при ДЮСШ, що організовувалися за допомогою добровільних спортивних товариств (ДСТ).

Єрмакова Т.С. Формирование здорового способа жизни школьников через призму физического воспитания вне школы (исторический аспект). Определены особенности развития физического воспитания школьников на протяжении второй половины ХХ столетия. Исследование было разделено по следующим этапам: 50-е – 60-е годы, 70-е – 80-е годы, 90-е годы ХХ века. Каждый из этапов были проанализированы. Рассмотрена организация физического воспитания во внешкольной и внеклассной деятельности школьников. Установлено, что физическое воспитание в исследуемые периоды имело достаточно развитый характер. Доказано, что важнейшую роль во внешкольной деятельности школьников имели такие учреждения, как детские юношеско-спортивные школы (ДЮСШ), дома пионеров, детские туристические станции, пионерские лагеря. Важное значение придавалось также различным направлениям воспитания школьников по месту проживания. Особое значение в физическом закаливании школьников, повышении их спортивного мастерства имели спортивные секции по различным видам спорта (теннис, фигурное катание, плавание, художественная гимнастика и др.) при ДЮСШ, которые организовывались с помощью добровольных спортивных обществ (ДСО).

Iermakova T.S. Forming of healthy life style of pupils via prism of physical culture outside of school (historical aspect). The features of the development of physical education of pupils during the second half of the twentieth century were defined. The study was divided into the following stages: 50's – 60's, 70's – 80's, 90 years of the twentieth century. Each of the stages were analyzed. Consider the organization of physical education in extra-curricular and extracurricular activities of pupils. Established that physical training in the monitoring period was enough character development. Proved that a critical role in extracurricular activities pupils have institutions such as children's youth-sports schools, pioneers' housed, children's tourist station, pioneer camps. Importance was also given to various areas of education of schoolchildren in the community. Of particular importance in the physical tempering school, improving their sporting skills were sports clubs in different sports (tennis, skating, swimming, gymnastics, etc.) for children's youth-sports schools, organized by the voluntary sports organizations.

Ключові слова:

фізичне виховання, здоровий спосіб життя, формування, школярі, позашкільна діяльність, позакласна діяльність.

физическое воспитание, здоровый образ жизни, формирование, школьники, внешкольная деятельность, внеклассная деятельность.

physical education, healthy lifestyle, forming, pupils, extra-curricular activities, extracurricular activities.

Вступ.

Проблема здоров'я, формування здорового способу життя зростаючого покоління України належить до найактуальніших проблем, вирішення якої обумовлює майбутнє держави й подальше існування нації. Ця проблема тісно пов'язана з рівнем розвитку держави та її місцем серед когорти провідних країн світу. Вироблення належного ставлення до свого здоров'я є важливою умовою оздоровлення суспільства. Виховувати його важливо саме у школі, бо це єдина структура, через яку проходить усе населення країни.

Звернення уваги на проблему формування здорового способу життя школярів засобами фізичного виховання у другій половині ХХ століття з боку науковців, дослідників, педагогів свідчить про те, що в цей час відбувався активний процес пошуку нових напрямів збереження та зміцнення здоров'я школярів, формування їхнього здорового способу життя.

Досить значна кількість праць присвячена загальнонауковим і практичним питанням підготовки майбутніх учителів фізичної культури (Б. Шиян, Л. Сущенко, А. Забора, В. Пристинський, С. Савчук, А. Цьось); підготовку фахівців до реалізації завдань формування здорового способу життя школярів з точки зору фізичного виховання розглянуто в дослідженні Л. Дудорової. Певний інтерес становлять праці, присвячені історії фізкультурного руху, його становлення й

розвитку в досліджуваній період, зокрема: А. Сунік «Становлення й розвиток у СРСР історії фізичної культури як науки (1917-середина 1980-х рр..)» [30], Н. Куліно «Розвиток фізичної культури в радянській загальноосвітній школі (1959 – 1967 рр..)» [15]; Ю. Теппер «Розвиток фізкультурного руху в Українській РСР (1917-1959 рр..)» [31], Т. Кравчук «Педагогічна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України (20-80 рр. ХХ ст..)» [13], І. Рядинська «Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до позаурочної роботи з учнями (друга половина ХХ ст..)» [25].

Аналіз літературних джерел [3, 8, 10, 9, 16, 23] доводить, що у другій половині ХХ століття фізичне виховання мало досить розвинений характер. По-перше, воно було невід'ємною складовою всього навчально-виховного процесу загальноосвітніх шкіл Радянського Союзу, по-друге, розвиток фізичного виховання підтримувалося, пропагувалося та фінансувалося державою, по-третє, велика кількість таких позашкільних закладів як дитячі юнацько-спортивні школи, будинки піонерів, дитячі екскурсійно-туристські станції, спортивні гуртки за інтересами, клуби суботнього та недільного днів, а також проведення всесоюзних спортивних змагань, спортивних свят за місцем мешкання, товариські зустрічі, тощо, заохочували школярів до занять фізичними вправами. Отже, обрана тема є досить актуальною у наш час.

Робота виконана за планом НДР Харківської державної академії дизайну і мистецтв.

Мета, завдання роботи, матеріал і методи.

Мета статті – узагальнити та проаналізувати розвиток фізичного виховання школярів у позакласній та позашкільній діяльності у другій половині ХХ століття.

Результати дослідження.

Однією з принципів особливостей виховної роботи у 50-60 рр. ХХ століття, як і всієї радянської системи освіти й виховання, було охоплення всіх учнів виховним впливом у процесі навчання і поза ним. Система позаурочної роботи продовжувала виховання під час уроків – світоглядне, розумове, трудове, естетичне, фізичне, гігієнічне [1, с. 1-14].

Як свідчить аналіз архівних джерел – звітів обласних (Дніпропетровської, Харківської областей) відділів освіти з кожним роком матеріально-спортивна база шкіл поліпшувалась, проводилось усе більше спортивно-масових і оздоровчих заходів, збільшувалась кількість школярів, котрі регулярно займалися у спортивних секціях [32, 33].

Особливо масовий характер позакласна та позашкільна фізкультурно-оздоровча й спортивна діяльність набула після затвердження другого фізкультурного комплексу «Готовий до праці й оборони (ГПО)» [273]. Із метою залучення якомога більшої кількості школярів у навчальних закладах створювалися фізкультурні колективи, які формували навчальні групи з підготовки та здачі норм комплексу ГПО.

При школах створювалися також спортивні секції для тих учнів, яким подобалося займатися спортом. Завданнями таких секцій було виховання інтересу до занять спортом, підвищення рухової активності школярів, підготовка школярів до участі в районних та міських змаганнях за команди школи [4].

Самою масовою формою діяльності на цьому етапі, що охоплювала всіх школярів, було проведення «днів фізичної культури та спорту» (з періодичністю 5-6 разів протягом навчального року). Дні фізичної культури та спорту були найулюбленішими днями всіх школярів. Шість днів у навчальному році школа використовувала для проведення фізкультурно-оздоровчих заходів. Ці дні розподілялися протягом року та проводилися приблизно у вересні, листопаді, січні, лютому, квітні, травні та були передбачені загальним річним планом роботи школи, а зміст та порядок проведення обговорювалися на педагогічній раді [11, с. 230-231].

Основними заходами, що проводилися в ці дні, були екскурсії, прогулянки, походи, рухові ігри на свіжому повітрі, атракціони, катання на санчатах та лижах, масові відвідування катка, фізкультурні свята, спортивні змагання. Такі заходи мали позитивний вплив на здоров'я школярів, сприяли організації правильного відпочинку в житті школярів, підносили фізичне виховання та спорт на більш високий рівень.

Найважливішим і найцікавішим видом позакласної діяльності школярів було проведення спортивних змагань, що передбачалися річним планом. Такі змагання сприяли залученню школярів до систематичних

занять фізичними вправами вдома й у школі, підвищували фізичну підготовленість, зміцнювали колектив.

Основою для складання програми змагань слугувала шкільна навчальна програма з фізичної культури. Як правило, спочатку змагання відбувалися серед класів, а потім уже серед шкіл району. У кожній першості брали участь команди кожного класу (3 – 4 школяра). Найкращі результати заносилися до рекордів школи та вивішувалися на спеціальному стенді спортивних досягнень. На іграх першості шкіл брали участь по 3-4 команди зі школи. На таких змаганнях ігри проводилися за олімпійською системою, тобто команда, що прогала вибувала, з подальшої боротьби [21, с. 71-73].

У програму змагань зазвичай входили: ігри («Піонерський м'яч», «Естафета», «Лапта»), гімнастика (фігурне марширування, вільні рухи без предметів та з предметами – прапорець, квіти, стрічка; вправи з рівноваги, стрибки у висоту й довжину, метання м'яча тощо), легка атлетика (біг на 40-50 метрів, естафетний біг з етапами до 40 метрів) [34].

Звичайно ж спортивні змагання мали дух свята, адже вони починалися з урочистої частини: шиккування та парад учасників, вітання директора школи, підйом прапора. Закінчувалися змагання також організовано, проводилося опускання прапора. Підсумки проведених змагань оформлювалися в бюлетенях, що засвідчували надбання школи.

З 1954 р. в низці шкіл Радянського Союзу почали організовувати фестивалі для підлітків, а також «товариські зустрічі». На зустрічах, до яких залучали велику кількість учасників та глядачів, проводилися лише рухові ігри, що прищеплювали школярам любов до різних спортивних ігор, сприяли підвищенню загального рівня фізичної підготовленості школярів, оволодінню ними елементами техніки та тактики у команді.

Педагоги, піонервожати та батьківські комітети використовували ці ігри з виховною метою. Наприклад, до змагань допускалися лише ті учні, які не мали двійок у щоденнику. А щоб подивитися ігри як глядачеві необхідно було не порушувати «Правила для школярів» [34]. На прикладі таких зустрічей почали створюватися самодіяльні заняття руховими іграми. Згодом почали проводитися туристські зустрічі. Вони містили чотири рухові ігри: «Боротьба за прапорці» та «Захист городків» (зимові ігри), «Мисливці й качки» та «М'ячі ловцю».

Для формування здорового способу життя старшокласників у позакласній роботі важливе значення мали також клуби суботнього та недільного днів фізкультурно-оздоровчої спрямованості та шкільні спортивно-оздоровчі та туристичні табори, що почали організовуватися з 60-х років ХХ століття та відвідувалися школярами під час канікул.

З огляду на предмет нашого дослідження найважливішу роль у позашкільній діяльності школярів мали такі заклади, як дитячі юнацько-спортивні школи (ДЮСШ), будинки піонерів, дитячі туристські станції, піонерські табори. Важливого значення надавало-

ся також різним напрямом виховання школярів за місцем мешкання. Так, особливе значення у фізичному загартуванні школярів, підвищенні їхнього спортивного майстерства мали спортивні секції з різних видів спорту (теніс, фігурне катання, плавання, художня гімнастика та ін.) при ДЮСШ, що організовувалися за допомогою добровільних спортивних товариств (ДСТ).

Слід відмітити, що на етапі, який розглядається, по всій країні активно створювалися ДСТ, що були основною формою організації фізкультурно-спортивного руху в СРСР на громадських засадах. Діяльність громадсько-добровільних товариств сприяла реалізації індивідуальних запитів та бажань людей щодо занять спортом або фізичною культурою. Окрім ДСТ, у СРСР активно діяли клуби за інтересами, спортивно-технічні клуби ДТСААФ і ТСОВІАХІМ та інші [14, с. 336-368]. Спільно з Міністерством охорони здоров'я УСРС щорічно розглядалися підсумки роботи з фізичного виховання та зміцнення здоров'я школярів. Тому Міністерством освіти УСРС було запропоновано розширити мережу дитячих спортивних шкіл, особливо в сільській місцевості та створити на їхній базі спеціалізовані школи [27, с. 14].

Робота ДЮСШ проводилася таким чином, щоб школярі, які відвідують спортивні секції, не відривалися від колективу своєї школи й мали змогу сполучати заняття спортом з навчанням у школі. У зв'язку з цим усі ДЮСШ мали тісний зв'язок із загальноосвітніми закладами.

Не менш важливу роль мали спортивні секції при будинках піонерів. До того ж, у домах піонерів із школярами проводилися рухові ігри та гімнастичні заняття, організовувалися зимові та літні розваги, спортивні свята, на які запрошувалися відомі спортсмени, котрі потім проводили лекції для школярів [18].

Значну роботу з фізичного виховання старшокласників проводили домоуправління, робітники яких разом із батьками та дітьми будували постійно діючі спортивні майданчики. За місцем мешкання створювали фізкультурно-спортивні підліткові та юнацькі клуби, метою яких було зміцнення здоров'я, організація активного відпочинку та дозвілля. Завданнями такого клубу були популяризація та пропаганда фізичної культури, масових видів спорту, туризму, Всесоюзного фізкультурного комплексу ГПО, залучення до систематичних занять фізичною культурою та спортом, перевиховання «важких» дітей та підлітків.

За місцем мешкання школярів також організовувалося проведення ранкової гімнастики, занять груп, секцій або команд з різних видів спорту, спортивні змагання серед школярів одного дому або декількох домів, туристські походи, колективні лижні походи тощо [11, с. 252-259].

Великою популярністю користувалися щорічні спартакіади серед старшокласників (зокрема «Юність» та «Здоров'я»), що влаштовувалися при житлово-експлуатаційних об'єднаннях (ЖЕО) та збирали велику кількість не тільки учасників, а й глядачів. Не меншу популярність мали змагання дитячих

дворових команд на призи «Шкіряний м'яч» та «Золота шайба» [28, с. 239-245].

Влітку велика робота проводилася в літніх піонерських таборах, що мали великі можливості для організації різноманітних форм дозвілля школярів. Зокрема на території табору проводилися естафети, що мали туристську спрямованість, спортивні конкурси, спортивні вечори, присвячені початку або закінченню зміни, рухові ігри. Для тих школярів, які не мали змогу поїхати кудись влітку, в місті організовувалися міські піонерські табори, що мали такий же план роботи, як і звичайний табір.

Таким чином, позакласна та позашкільна діяльність із школярами на першому зазначеному етапі міцно ввійшла в життя як невід'ємна частина всієї системи роботи радянської школи, зробила значний внесок у справу формування здорового способу життя учнів.

Як і на попередньому, на другому етапі (70-ті – 80-ті рр. XX століття) для формування здорового способу життя старшокласників величезне значення мала позакласна та позашкільна робота зі школярами.

Суттєву роль у організації такої роботи мала розробка відповідних планів. Так, в основу річних навчально-виховних планів роботи школи з гігієнічного виховання старшокласників покладалася заходи, що були передбачені в п'ятирічних цільових комплексних програмах «Здоров'я», які було розроблено відповідними міністерствами та відомствами. Окрім цього, до планів учителів повинні були входити такі заходи: допомога медичним працівникам у проведенні лікарсько-профілактичного обслуговування школярів, робота з батьками з охорони здоров'я школярів, оформлення шкільних куточків тощо [22].

На розглядуваному етапі певні зміни було внесено в річні шкільні плани з фізичного виховання старшокласників. Так, до розділу «Навчальна робота» було введено такі підрозділи, як «Фізкультурно-оздоровча та спортивно-масова робота» і «Медичний контроль». Ці розділи складали вчитель фізичної культури разом із заступником директора з навчально-виховної роботи та організатором позакласної та позашкільної роботи [17].

Із метою залучення кожного старшокласника до занять фізичними вправами програмою було введено спеціальний розділ «Навички та вміння самостійних занять», що передбачав систематичну роботу з навчання школярів самостійно займатися фізичними вправами.

Із прийняттям нового Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці та оборони СРСР» (ГПО) (1972 р.) в позакласну та позашкільну фізкультурно-оздоровчу й спортивну діяльність прагнули залучити все більшу кількість школярів. Фізкультурні колективи, що створювалися у школах, формували навчальні групи з підготовки та здачі норм ГПО, групи здоров'я, команди. За допомогою міських та районних комітетів з фізичної культури та спорту, ЖЕО та домоуправління, колективів різних закладів значно розширилася мережа спортивно-оздоровчих, туристських клубів,

зросла кількість спортивних секцій та різноманітних кружків [9, 28].

Вивчення наукових джерел [2, 28, 29] дає можливість для висновку, що фундаментом позакласної діяльності на розглядуваному етапі залишалися, як і раніш, спортивні змагання. Основою цих змагань у школі стали Всесоюзні дитячі спортивні старты «Старты надії», що були найважливішим кроком у розвитку фізичної культури і спорту серед молоді. «Старты надії» як перша сходинка на спортивний Олімп були дуже популярними й самими масовими. Щорічно на змаганнях тренери відбирали серед учасників найбільш здібних та починали серйозно готуватися до великих стартів. «Старты надії» проводилися у чотири етапи: змагання серед учнів класу, а потім школи; районні й міські змагання; обласні змагання; фінальні змагання республіканських спортивних ігор [15].

Слід відмітити, що позакласна спортивно-масова робота в школі вимагала тісного зв'язку з внутрішньошкільними змаганнями та святами, що давали стимул учням займатися фізичною культурою й формували здоровий спосіб життя, оскільки школа залишалася центром фізкультурно-оздоровчої роботи школярів. Тому, окрім здачі норм комплексу ГПО, у школах проводилися різноманітні ігри, що сприяли зміцненню здоров'я школярів, їхньому фізичному розвитку та фізичній підготовці.

Важливі функції в керівництві фізичним вихованням у школах виконував Державний комітет СРСР з народної освіти. Однак основними факторами організації фізкультурно-спортивного руху залишалися добровільні фізкультурно-спортивні товариства (ДФСТ), що були створені при профспілках або за підтримки відповідних відомств та міністерств («Динамо», «Трудові резерви», тощо) [28, с. 41].

Разом з тим необхідно відмітити, що за рахунок розширення позакласної роботи, яка була для учнів добровільною (природно, що було чимало підлітків, котрі поза уроками відвідували музичні, технічні й інші гуртки), не завжди обсяг занять фізичною культурою був достатнім. До того ж, за умов слабкої навчально-спортивної бази шкіл, поганої забезпеченості спортивним устаткуванням і інвентарем заняття у шкільних спортивних секціях багато школярів вважали неprestижними, в результаті чого їх відвідували тільки 20-25% учнів.

На етапі, що вивчається, провідну роль у системі позашкільної виховної роботи належала, як і раніш, позашкільним дитячим закладам. За даними, наведеними в дослідженні О. Глух, у 1970 р. в СРСР діяло 3854 (зокрема в Українській РСР – 739) палаців і будинків піонерів і школярів, 589 (в Україні – 146) станцій юних техніків, 337 (в Україні – 92) станцій юних натуралістів і дослідників сільського господарства, 169 (в Україні – 28) дитячих екскурсійно-туристських станцій, 2459 (в Україні – 154) дитячо-юнацьких спортивних шкіл [27].

Разом із тим, за архівними джерелами, в позашкільні заклади, табори, спортивні секції в період із 1975 по 1978 рр. було залучено лише 15-20 % під-

літків, де вони проводили в середньому 3-6 годин на тиждень, тобто незначну частину свого часу.

Оскільки кожній школі було досить важко організувати позакласну та позашкільну діяльність школярів, на допомогу навчальним закладам було створено дитячі екскурсійно-туристські станції (ДЕТС). Вони організували навчальні, масові та інструктивно-методичні заходи. При ДЕТС було відкрито гуртки з різних видів туризму (пішохідного, велосипедного, водного та гірського). Заняття в гуртках проводилися 1-2 рази на тиждень по дві години. На заняттях старшокласники отримували необхідні знання та практичні навички з туризму; їм прищеплювалися навички організаційної роботи, щоб школярі мали змогу потім займатися за тією же програмою з молодшими школярами. У ході занять готувалися значківці «Юний турист», «Турист СРСР» та туристи-розрядники.

Як свідчать архівні джерела, при ДЕТС був також відділ екскурсій, при якому була створена прокатна база туристського спорядження та були побудовані туристські бази (лижні, водні, велосипедні, бази походів вихідного дня тощо). Відділ екскурсій організував походи, експедиції, естафети, туристські змагання, ігри та багато інших масових заходів.

У позашкільній роботі з формування здорового способу життя старшокласників на досліджуваному етапі, як і раніш, велике значення мали дитячо-юнацькі спортивні школи (ДЮСШ). Слід відмітити навіть зміцнення популярності ДЮСШ, у яких на етапі, що вивчається, були відкриті спеціалізовані класи, в яких заняття проводилися не з одного виду спорту, а з декількох.

Серед старшокласників міста, району ДЮСШ організували масові змагання з тих видів спорту, що викладалися в цих школах. Це були так звані відкриті старты, змагання на кубок району, конкурси-огляди шкіл з окремих видів спорту, вечори з показовими виступами школярів ДЮСШ та секцій загальноосвітніх шкіл, зустрічі кращих спортсменів, виставки, лекції про досягнення юнацького спорту.

Широкою популярністю серед старшокласників на розглядуваному етапі користувалися клуби, секції, при будинках та палацах піонерів, особливо гуртки зі загальної фізичної підготовки (гімнастика, легка атлетика, спортивні ігри) та з технічних видів спорту (стрілецькому, мотоциклетному), з різних видів туризму [20].

Важливим аспектом формування здорового способу життя й подією в житті старшокласників була Всесоюзна спартакіада школярів. Спартакіада включала в себе змагання з 22 видів спорту та була стартом до великого спорту. Програмою спартакіади було передбачено проведення днів союзних республік, організацію вечорів дружби, зустрічі з видатними спортсменами, екскурсії на виробництва та у колгоспи. Результати Всесоюзної спартакіади школярів входили в залік Спартакіади народів СРСР.

Досить популярними серед школярів були також змагання дворових команд із різних видів спорту. Такі клуби ЦК ВЛКСМ, як «Золота шайба», «Нептун»,

«Плетений м'яч», «Біла тура», «Стрімкий м'яч», «Чудо шашки», об'єднували дитячі команди, до складу яких входили школярі різного віку. Вони активно пропагували здоровий спосіб життя та фізичний розвиток старшокласників. Одним із найцікавіших та найпопулярніших змагань серед хлопчиків був приз клубу «Шкіряний м'яч», у якому щорічно брали участь понад 3,5 млн. школярів [5, с. 11-15].

Не менш важливе значення мали заняття на дитячих стадіонах із власною комплексною спортивною базою. Заняття проводилися два рази на тиждень по дві години. У програму занять входили: гімнастика, акробатика, плавання, катання на ковзанах та лижах, фехтування. За умов достатньої кількості кваліфікованих тренерів та необхідної бази відкривалися платні річні або дворічні курси з різних видів спорту [32].

У формуванні здорового способу життя старшокласників на розглядуваному етапі, як і до того, величезне значення мала позашкільна робота місцем мешкання школярів. Така робота проводилася органами житлово-комунального господарства, комітетами з фізичної культури та спорту спільно з органами народної освіти, комсомольськими організаціями, комітетами профспілок.

Фізичне виховання за місцем мешкання передбачало комплекс заходів, до складу яких входили організація секцій із масових видів спорту, проведення змагань і спартакіад, свят вулиці, військово-спортивних ігор, спортивних вечорів, зустрічей із спортсменами тощо.

Спортивно-масова робота за місцем мешкання виконувалася за такими напрямками: оздоровлення й масове залучення школярів до занять фізичною культурою та спортом; раціональна робота з дітьми та підлітками, що максимально скорочує час перебування їх без нагляду; впровадження нових форм і методів організації й проведення фізкультурно-масової та спортивно-оздоровчої роботи; формування й розвиток пізнавальних інтересів школярів щодо формування здорового способу життя; організація широкої та діючої пропаганди масової фізичної культури та туризму.

Наприкінці 80-х рр. при житлово-експлуатаційних організаціях (ЖЕО) почали створюватися на добровільних засадах дитячо-підліткові фізкультурно-спортивні клуби за місцем мешкання. За своїм змістом вони повністю відповідали клубам 70-х років, однак були більш удосконаленими й відповідали вимогам часу. Окрім клубів, створювались так звані школи здоров'я, що організовувались на спортивних об'єктах підприємств, а також при парках культури за принципами госпрозрахунку й фінансувались за рахунок платних занять, членських внесків [28, с. 129-147].

Як правило, при кожному такому клубі був спортивний майданчик. Ці клуби приваблювали учнів тим, що були доступні абсолютно всім та давали можливість займатися дійсно тим, що було цікавим для дитини. Школярі займалися футболом, боротьбою, художньою гімнастикою, шахами та іншими видами спорту. Клуби замінювали дітям під'їзди та підворіття, де вони шукали багато відповідей на життєві пи-

тання. У зв'язку з цим було дуже важливим те, щоб інструктор такого клубу був не тільки тренером, але й організатором, вихователем та однодумцем дітей одночасно.

Однак система залучення школярів за місцем мешкання до різноманітних заходів мала й свої недоліки. Відомі такі факти, коли організатори позашкільної діяльності учнів, класні керівники та викладачі фізичної культури проводили виховну роботу лише в школі. Через відсутність щоденного взаємозв'язку педагогічних колективів шкіл із педагогами-організаторами знижувалася ефективність роботи позашкільних закладів. Багато секцій, кружків були відкриті в час, коли школярі знаходяться у школі чи виконували домашні завдання, деякі не працювали у вечірній час та під час канікул.

Зрозуміло, що найкращим періодом для фізичного розвитку школярів, їхнього загартування, зміцнення й укріплення здоров'я учнів є літній час. На досліджуваному етапі в літній фізкультурно-масовій роботі зі школярами максимально використовували природні фактори – сонце, повітря та вода. Усіх учнів залучали до різноманітних спортивних, рухових та воєнізованих ігор, занять легкою атлетикою й гімнастикою, організовували підготовку та здачу норм ГПО. Було створено групи для дітей з послабленим здоров'ям. Із ними проводилися заняття з лікувальної фізкультури й за узгодженням з лікарем такі діти допускалися до змагань та спортивних заходів.

Влітку велика робота проводилася в літніх піонерських таборих, де фізичне виховання школярів виступало як головна мета діяльності. Слід відзначити, що організація роботи табору влітку, в найбільш сприятливу пору року, єдиний для всіх школярів режим та розпорядок дня, можливість тривалого перебування на свіжому повітрі, задовільна спортивна база дозволяли значно підвищувати ефективність роботи з фізичного виховання школярів.

Основними завданнями літнього табору були: зміцнення здоров'я школярів, сприяння їхньому нормальному розвитку, виробленню звичок до систематичних занять фізичними вправами, підготовка школярів до здачі нормативів ГПО, сприяння формуванню організаторських навичок з фізичної культури.

Уся спортивно-масова фізкультурно-оздоровча робота в таборі проводилася піонервожатими, які повинні були дотримуватися певних вимог, а саме: залучати школярів до щоденної ранкової гімнастики; вдосконалювати вміння та навички, отримані під час занять у школі з фізичного виховання; прищеплювати знання та навички, що не можна було дати на заняттях у спортивних залах; підвищувати інтерес школярів до занять фізичною культурою та спортом.

У цілому фізкультурно-спортивна робота серед школярів протягом другого встановленого етапу отримала значне поширення на території всього Радянського союзу, набула масового характеру. Зміцненню позицій фізкультурно-спортивної роботи сприяла також організація тематичних походів для старшокласників («З іскри займається полум'я», «Місцями комсомоль-

ської слави»), Всесоюзних експедицій («Моя батьківщина»), запровадження руху червоних слідопитів (здійснення різних походів та подорожей рідним краєм, під час яких здавалися норми ГПО, проводилися спортивні змагання, пропагувалася фізична культура серед населення) [26, с. 81-90].

В радянський період для виховання старшокласників загалом і формування їхнього здорового способу життя зокрема значущу роль мали комсомольські організації всіх рівнів. Це було зумовлено тим, що діяльність зокрема шкільних комсомольських організацій була органічною частиною навчально-виховного процесу школи. Шкільні комсомольські організації організували всіх школярів на проведення трудових акцій, спортивних змагань, турпоходів, участь у роботі спортивних секцій і гуртків, у будівництві спортивних майданчиків та літніх оздоровчих таборів та ін. Комсомолом серйозне значення надавалось пропаганді спорту через шкільні печаті і радіо. На комсомольських зборах постійно обговорювались питання розвитку фізкультурного руху, дотримання здорового способу життя. У роботі за місцем проживання учнів, у позашкільному середовищі, шкільна комсомольська організація виступала ініціатором створення й керівником різноманітних дитячо-юнацьких об'єднань за інтересами. Робота цих об'єднань спрямовувалась на суспільно-корисну та спортивно-оздоровчу діяльність. Важливо, що в цю діяльність усіляко залучались батьки школярів.

У 90-ті рр. XX сторіччя безперечним позитивним моментом організації формування здорового способу життя школярів у позакласній та позашкільній діяльності слід вважати проведення обов'язкових днів здоров'я з періодичністю один раз, а за бажанням школи й два рази на рік. Під час цих заходів уся школа, окрім початкових класів, виїжджала за місто, де проводилися фізкультурно-оздоровчі заходи. Як правило, це були спортивні змагання з елементами туристичного походу. За своєю формою дні здоров'я були схожі на шкільні спортивно-оздоровчі та туристські табори, що діяли в 50-60-х роках XX століття.

У школах України проводилися загальношкільні заходи валеологічної спрямованості. Так, як засвідчив аналіз матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Валеологічна освіта та виховання: сучасні підходи, доступність та шляхи їх розвитку в Україні» (Київ, 1999 р.), запровадження валеологічних знань в освітній процес, окрім читання спеціальних курсів валеологічної тематики, активно проводилось під час позакласної та позашкільної роботи. Зокрема цікаві творчі пошуки в напрямі формування здорового способу життя школярів здійснювали педагогічні колективи шкіл № 15 м. Чернівців, № 56 м. Донецька, № 47 м. Севастополя, № 8 м. Кривого Рогу, № 28 м. Дніпропетровська, української гімназії №8 м. Одеси, низки кримських шкіл [24, с. 30-32].

У школах № 11, 22, 40, 42, 50 м. Херсона та деяких закладах Херсонської області протягом 1995-1997 рр. було організовано: «Тиждень екології й здоров'я», інсценовані «Вечори здоров'я», тематичні книжні ви-

ставки, читальні конференції, театралізовані вистави («Суд над цигаркою», «Алкоголь – ворог людини»), вікторини, олімпіади, конкурси, КВК та ін. У закладах діяв гурток «Хімія та здоровий образ життя», у програмі роботи якого передбачалось висвітлення широкого кола питань, пов'язаних зі здоровим способом життя (фактори здоров'я, хімічні елементи в організмі та продуктах харчування, хімічна основа ліків, значення чистоти повітря для здоров'я людини, приготуванні їжі, харчові добавки та їх вплив на здоров'я, вплив отрутних сполучень тютюнового диму, алкоголю, наркотиків) [7, с. 140-141].

На розглядуваному етапі позитивний вплив на формування здорового способу життя мала участь школярів у дитячо-юнацьких організаціях («Гарт», «Пласт», «Соколи», «Зелений світ», «Рух за здоровий спосіб життя» та ін.), що виникли внаслідок відродження скаутського руху. Відновлення цього руху почалось з припиненням СРСР, але цей процес проходив неоднозначно внаслідок того, що скаутському руху доводилось відновлювати свою соціальну значимість та традиції на фоні загальної економічної та ідеологічної нестабільності.

Відродження скаутського руху в Україні відбувалось з відновлення діяльності скаутських організацій місцевого рівня в таких місцях, як Керч, Харків, Одеса, Львів, Севастополь, Дніпропетровськ, Миколаїв та ін. Загалом період відновлення скаутської діяльності можна також назвати періодом формування та відновлення діяльності Всеукраїнських організацій – таких, як Асоціація українських скаутів (АСУ), Січ, Асоціація гайдів України (АГУ), Організація українських скаутів, Федерація скаутів України (ФСУ), СПОК, «Пласт». Скаутський рух використовував власну методику виховання – програму неформальної освіти з акцентом на практичних зовнішніх діях, зокрема таборування, знання лісу, водний спорт, піші мандрівки, заняття альпінізмом та спортом [6, с. 32-33].

Разом із тим ті негативні тенденції, що протягом 1990-х рр. спостерігалися в позакласній та позашкільній роботі в цілому, не могли не вплинути й на формування здорового способу життя учнів.

За ініціативою Президента України щорічно проводилися Всеукраїнські літні спортивні ігри. Водночас шкільні спортивні гуртки через недостатність фінансування було спочатку зроблено платними, а деякі зовсім закрито.

Некращими були справи й у організації позашкільної діяльності. Свою роботу припинила більшість спортивних клубів, гуртків при ЖЕО: тільки за три роки (з 1991 по 1993) закрились більш ніж 900 таких закладів, було скорочено 500 посад педагогів-організаторів спортивної роботи з населенням за місцем проживання. Як і раніш, працювали лише спортивні секції при ДЮСШ. Водночас, за даними Держкомспорту України (1998 р.), з початку 90-х рр. чисельність контингенту дітей і підлітків, залучених до регулярних занять у ДЮСШ, підліткових фізкультурно-спортивних клубах за місцем проживання і спортивних секціях, скоротилася на 620 тис. чоловік.

На жаль, значним чином потерпіла також і унікальна налагоджена система оздоровлення й відпочинку дітей у літніх таборах, розташованих у мальовничих місцях. За часів незалежності з економічних причин перестало працювати багато позаміських таборів: більшість територій, на яких було розташовано табори, стали приватною власністю, а самі табори почали використовуватися не за прямим призначенням.

Висновки.

Таким чином визначено, що основними етапами у формуванні здорового способу життя школярів були: 50-ті – 60-ті роки, 70-ті – 80-ті роки, 90-ті роки ХХ століття. Встановлено, що фізичне виховання у досліджуваній період мало досить розвинений характер. Доведено, що найважливішу роль у позашкільній діяльності школярів мали такі заклади, як дитячі юнацько-спортивні школи (ДЮСШ), будинки піонерів, дитячі туристські станції, піонерські табори. Важливого значення надавалося також різним напрямкам виховання школярів за місцем мешкання. Особливе значення у фізичному загартуванні школярів, підвищенні їхньої спортивної майстерності мали спортивні секції з різних видів спорту (теніс, фігурне катання, плавання, художня гімнастика та ін.) при ДЮСШ, що організовувалися за допомогою добровільних спортивних товариств (ДСТ).

Подальші дослідження планується провести у напрямку вивчення проблеми організації фізичного виховання у позашкільній діяльності школярів у незалежній Україні.

Література:

1. Алексюк А.М. Завдання організаторів позакласної і позашкільної виховної роботи з дітьми / А.М. Алексюк // Радянська школа. – 1969. – № 1. – С. 1-14.
2. Бажуков С.М. Здоровье детей – общая забота: (Организация физического воспитания школьников по месту жительства) / С.М. Бажуков. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 127 с.
3. Белинович В.В. Обучение в физическом воспитании / В.В. Белинович. – М.: «Физкультура и спорт», 1958. – 262 с.
4. Вінніченко І.А. Система позакласної роботи у восьмирічній школі / І.А. Вінніченко, Е.М. Марієнгоф. – К.: «Радянська школа», 1968. – 418 с.
5. Волков Л.В. Физическое воспитание учащихся: [Учебно-методическое пособие] / Л.В. Волков. – К.: Радянська школа, 1988. – 184 с.
6. Гаврилова О.В. Становлення скаутського руху в Україні / О.В. Гаврилова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – 2006. – Вип. 33. – С. 32-33.
7. Голобородько А.П. Формирование понятия здорового образа жизни у учащихся основной школы: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А. П. Голобородько. – Харьков, 1997. – 241 с.
8. Гужаловский А.А. Физическая культура и спорт в режиме дня учащихся I – IV классов / А.А. Гужаловский. – Минск: «Народная асвета», 1966. – С. 19-47.
9. Дмитрук В.С. Историчний аспект розвитку шкільних програм з фізичної культури // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2009. – № 1. – С. 175-177.
10. Инструктивно-методическое письмо // Учительская газета. – К., 1962.
11. Качашкин В.М. Методика физического воспитания: [пособие для учащихся школьных педагогических училищ] / В.М. Качашкин. – [изд. 3-е, испр. и доп.] – М.: «Просвещение», 1968. – 304 с.
12. Колосов А.И. Физическая культура и спорт / А.И. Колосов, Н.И. Пономарев. – [3-е изд.] – М., 1977. – 410 с.
13. Кравчук Т.М. Педагогічна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах України (20-80 рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т.М. Кравчук. – Харків, 2004. – 20 с.
14. Кулино Н.Ф. Развитие физической культуры в советской общеобразовательной школе (1959 – 1967 гг.): автореф. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13 734 «Теория и методика воспитания и спортивной тренировки» / Н.Ф. Кулино. – М., 1970. – 25 с.
15. Леонов О.З. Старті надій / О.З. Леонов. – К.: Молодь, 1981. – 144 с.
16. Мадзігон В.В. Розвиток організаційно-педагогічних форм шкільного виробництва (друга половина ХХ століття): [монографія] / В.В. Мадзігон. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 160 с.
17. Методические рекомендации по планированию физкультурно-массовой и спортивной работы в школе / [сост. А.З. Леонов]. – К., 1985. – 19 с.
18. Михайлова М.Н. Физическое воспитание школьников / М.Н. Михайлова. – М.: «Просвещение», 1968. – 8 с.
19. Никифоров И.И. Новый комплекс ГТО / И.И. Никифоров // Теория и практика физической культуры. – 1959. – № 2. – С.81-87.
20. Огородников А.А. Воспитание школьников во внеурочное время: [учеб. пособ.] / А.А. Огородников. – Пермь, 1976. – 96 с.
21. Планирование учебного материала по физическому воспитанию в школе // Теория и практика физической культуры. – 1952. – № 1. – С. 71-73.
22. Примерный объем знаний и навыков школьников различных возрастных групп по вопросам гигиены и охраны здоровья: [метод. рекомендации]. – М.: Центр научно-исследовательский ин-т санитарного просвещения Министерства здравоохранения СССР, 1978. – 64 с.
23. Прокофьев М.А. Советская школа на современном этапе / М.А. Прокофьев. – М.: Педагогика, 1971. – 132 с.
24. Рибачук І.В. Валеологічні знання в освітньому процесі / І.В.Рибачук // Педагогічний пошук. – 1999. – Вип. 3 (23). – С. 30-32.
25. Рядинська І.А. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до позаурочної роботи з учнями (друга половина ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І.А. Рядинська. – Харків, 2008. – 20 с.
26. Сабиров Ю.А. Физическое воспитание – составная часть гармонического развития личности / Ю.А. Сабиров // Советская педагогика. – 1984. – № 3. – С. 81-90.
27. Справочник физкультурного работника / [под общ. ред. В.А.Ивонина]. – М.: Физкультура и спорт, 1972. – 528 с.
28. Спутник работника физической культуры и спорта / [под ред. П.Савицкого]. – К: Здоров'я, 1990. – 372 с.
29. Столбов В.В. История физической культуры / В.В. Столбов. – М.: Просвещение, 1989. – 298 с.
30. Суник А.Б. Становление и развитие в СРСР истории физической культуры как науки (1917-середина 80-х гг.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А.Б. Суник. – М., 1987. – 33 с.
31. Теппер Ю.Н. развитие физкультурного движения в УССО (1917-1959 гг.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / Ю.Н. Теппер. – М., 1965. – 19 с.
32. Фонд 416, оп. 2, д. 1148 – О коммунистическом воспитании подрастающего поколения в городе (от 8.08.1963 г.). – Л. 28-35.
33. Фонд 5090, зд. од. 1, спр. № 1435. – Об упорядочении внутреннего распорядка школ, режима дня школьников, об улучшении медико-санитарного состояния начальных, семилетних и средних школ. – 278 арк.
34. Яковлев В.Г. Новое в массовой работе по подвижным играм / В.Г. Яковлев // Теория и методика физической культуры. – 1955. – № 5. – С. 347-352.

Надійшла до редакції 04.05.2011 р.
Ермакова Татьяна Сергеевна
tatiana-iermakova@rambler.ru